

Anna Maria Gruenfelder: Feministička je teologija izrasla na spoznajama o drugorazrednosti

Selma Pezerović |
30. kolovoza 2023.

Foto: Anna Maria Gruenfelder

Anna Maria Gruenfelder rođena je u austrijskoj pokrajini Koruškoj, na samoj tromeđi Austrije, Slovenije i Italije te se već kao dijete zanimala za svijet onkraj Karavanki i Karniških Alpi. U gimnaziji u Klagenfurtu pohađa nastavu slovenskog jezika, premda neredovito, kako navodi, zbog pomanjkanja slovenskog učiteljskog kadra. Na Sveučilištu u Innsbrucku studirala je povijest s poviješću umjetnosti i katoličku teologiju, a svoju doktorsku disertaciju napisala je na temu značenja senjskih uskoka za Habsburgšku dinastiju, s posebnim osvrtom na ocjene Paola Sarpija i Minuccio Minuccija o uskocima. Godine 1974. seli u Zagreb u kojem živi već pedeset godina. Četiri je godine bila inokorespondentica u zagrebačkoj zastupničkoj tvrtki Unikomerc, gdje sam *'pošteno naučila' hrvatski jezik i stekla minimum trgovačko ekonomskog znanja, a najvažnije – upoznala sam jugoslavenski komunistički poredak 'iznutra'*, navodi Gruenfelder. Od 1978. godine radila je u austrijskim diplomatskim predstavništvima u Zagrebu, sve do umirovljenja 2010. godine. *U Zagrebu sam 'pokopala' jednu državu, a pomagala nastajanju nove, Republike Hrvatske. Sva ta dragocjena iskustva ne bih dala ni za što.* Naš razgovor započinje temom o vlastitoj obitelji koja je utjecala na razumijevanje njezinog mjesta u društvu, ali i teološkog glasa. *Imala sam 'političkog' oca, koji je maltene 'izgorio' u politici, bio je politički robijaš u nacizmu. U obitelji imamo i svećenika koji je odbio služiti u Hitlerovoj vojsci pa je platio glavom, ali i rođaka koji je pomogao ljubljanskom biskupu dr. Gregoriju Rožmanu, koji je napuštajući grad i Jugoslaviju bježao kroz Austriju dok nije uhvatio vezu za SAD,* započinje Gruenfelder, te nastavlja: *Tata je kao gradonačelnik surađivao sa slovenskim udrugama i često posjećivao Ljubljanu. Zanimanje i ljubav za južnoslavenski, ali i za istočnofurlanijski svijet baštinila sam od predaka, a kad sam prvi put došla u Rijeku, pa se ukrcala u bus za Senj, vidjevši čarobni primorski ambijent – bijele stijene Krka, plavo more i žarko sunce nad oskudnom vegetacijom – to je bila ljubav na prvi pogled.*

Svoj položaj u društvu Gruenfelder je vidjela u istraživanju i u zauzetom promišljanju zadataka teologa-laika u Crkvi, koja se od Drugog vatikanskog sabora, 1965. godine, na dalje otvorila za društvo.

Vaš rad *Feministička teologija ili "smrt patrijarhalnoga Boga"* objavljen je još 1988. godine. Vaša teza da "feministička svijest" nije protivna (i suprotna) "teološkim refleksijama" i da ne poziva na "egzodus" iz kršćanstva i postojećeg društva, čini se aktualna i danas, osobito u kontekstu sintagme feminističke teologije. Što vas je ponukalo na pisanje tog rada i bavljenje tom temom? Zašto vam je to bilo važno?

Kad su se teološki fakulteti otvorili studenticama, tj. ženama, one nisu mogle ostati ravnodušne prema očitim i "osjetnim" proturječnostima i diskriminacijskim dvostrukim mjerilima za muške i ženske "kvalitete". Feministička je teologija izrasla na spoznajama o drugorazrednosti žena, i na onoj da je akademska teologija bila, s jedne strane potpuno neosjetljiva na njih, a s druge strane se trudila teologizirati ih: "Kao muško i žensko stvori ih". Za akademsku teologiju to je značilo: dva su spola, Bog ih je "opremio" specifičnim sposobnostima i zadao im različite, podjednako vrijedne, ali ipak različite darove, te im dodijelio odvojena, zasebna poslanja. To što današnji teolozi oštro odavaju – "da je rodna perspektiva u začecima kršćanskog naučavanja", pa se zgražavaju nad "rodnom ideologijom", to se prije

pedesetak godina naglašavalo kao temelj i opravdanje drugotnosti odnosno drugorazrednosti. Boga je teško zamisliti kao osobu, ako mu ne odjenete i spol – a Bog je uvijek antropomorfni lik muškarca, oca ili starca, suca ili prijatelja svoje djece, ali muškarac. Je li Bog zamisliv i kao žena odnosno “Bog-žena”, ne “boginja-žena”, nego baš kršćanski Bog (koji se u korijenima kršćanstva pojavljuje kao čovjek, tj. kao muškarac)? Ovdje se razgranatila feministička teologija, u mnogo smjerova, od kojih su neke krenule prema postkršćanskim “feminizmima boginja”. One, koje su ostajale na biblijskim i kršćanskim maticama, iznjedrile su “Boga majčinskog lika” (npr. Leonard Boff, *El rostro materno de Dios*, 1985).

Ključna je spoznaja da je Bog kršćanske tradicije zamišljen kao otac kakav se prikazivao i Mojsiju i prorocima, ali kao otac prema shvaćanju sredine koja se njemu klanjala. Leonardo Boff (i njegov brat Clodovis) otkrili su “majčinsko lice” (što ne znači “žensko” lice), i ukazuju na novi model očinstva. Katolički su se teolozi, pa i papa Ivan Pavao II, okrenuli ideji (bez spominjanja autora, jer je Leonardo Boff kao teolog oslobođenja bio anatemiziran) da Bog može biti i otac i majka, tj. muškarac i žena u jednome, kao što je i Otac i Sin i Duh Sveti u jednome, “jedan u trojstvu” (kako spjeva crkvena pjesma za svetkovinu Sv. Trojstva). Ima i pokušaja drugih teologa u pomirenju patrijarhalnih s božanskim atributima koji su pozitivno-ženski “nabijeni”, tj. uneseni u teologiju kroz pozitivne ženske metafore: Sv. Duh, koji je samo u grčkoj i latinskoj inačici muški obilježen (*pneuma*, premda srednjeg roda, i *spiritus*), u Starozavjetnom očitovanju “Ruah” odnosno sv. Duh je ženski obilježen – no, epiteti koji ga prate, opet su muški obilježeni: tješitelj, učitelj, prijatelj. Svi su se ti pokušaji pokazali neplodonosnim, neuspješnim, nategnutim i malo uvjerljivim.

Znamo da se patrijarhalni model pokazao žilavijim, nego što smo očekivali. Muškarac partner je model naše suvremenosti, a daleko od toga da je taj model zamijenio patrijarhalni – a evo, sada muškarci (“klečavci”) skupa sa svojim suprugama mole da ponovno zavlada autoritarni otac. A Bog koji je sveprisutan i tradicionalni “misaoni model” ipak je vrijedniji od ženskih vrijednosti. Spolne razlike i njihovo značenje u kršćanskim crkvama nadživjele su sve mijene vremena kroz 50 godina i nema naznaka da će uskoro biti poražene. Vjerujem da jednostavno moramo živjeti i pomiriti se s time da je naša vjerska baština patrijarhalnog podrijetla, a da je na svakome i svakoj nadići je i otkriti bit i sadržaj. Svejedno, argumentirano polemizirati protiv njih važno mi je još dan danas.

Tada ste naveli da se “ženska znanost” ponekad sama izolira i da se opredjeljenje za bijeg u “svijet žena” samo dodatno uveličava aureolom znanosti. Kako, s vremenskim odmakom, gledate na pitanja autonomije, subjektivnog vrednovanja iskustava i kritičke refleksije?

Ja sam se u svom radu dosljedno usredotočila na borbu protiv onog stremljenja feminizma, koji umjesto da pobije spolne antagonizme, njih veliča, veliča takozvane “ženske vrijednosti” (kojima se žene, navodno, razlikuju od muškaraca). Smatrala sam i smatram da se time same katapultiramo u kut, u kojem su žene po tradiciji imale svoj “svijet”, svoje “malo carstvo”, koje, navodno, ne vrijedi manje nego muški svijet, tj. javnost, područje gdje se donose ključne odluke. U industrijskim i razvijenim zemljama žene su osvojili javnost, prodirale u “muški svijet”, hvala Bogu – i svijet zbog toga nije propao. No, ima i u svim društvima društvenih kutaka, u kojima žene moraju robovati tradicionalnim ženskim zanimanjima – bilo da ih gospodarski i obiteljski uvjeti prisiljavaju na to, ili zato što su, oprostite što sam možda previše nemilosrdna, ropkinje ideje “prave ženstvenosti”. Takozvano plaćeno roditeljstvo mi je upravo takav model. Tata uzdržava mamu i djecu, mama dobije još koji euro od države, ako sama odgaja djecu, a ne daje ih u vrtić. I neki euro još ako je mama voljna roditi još koje dijete, u cilju poboljšanja demografske slike. Peh je samo u tome, što taj prihod, roditeljski, majčinski, obiteljski, ili zovite ga kako hoćete, ne teče doživotno, nego do određene dobne granice djeteta. Kad nove vlade takve pravno neučvršćene “darove” ukinu – zakinuti su tada obitelji, djeca, a uglavnom najviše one – žene, koje su za državnu “milostinju”, pardon, priznanje vrijednosti majčinstva, žrtvovala svoju financijsku nezavisnost, što će se odražavati na njihovu financijsku sigurnost u mirovini. “Ženska znanost” je “znanost light”, ako uopće.

O marijanskoj pobožnosti koja se prožima i kroz nacionalnu osviještenost govorite u svom tekstu *Marija – Kraljica Hrvata: kritički ženski osvrt na oblike štovanja Marijina u crkvenoj i pučkoj pobožnosti*. Koliko je taj aspekt štovanja utjecao na izgradnju dijela hrvatskog identiteta, ali i na prilagodbu lika Marije za potrebe kako ste to tada nazvali “pučke pobožnosti”?

Pokojni profesor biblijskih znanosti Adalbert Rebić sklonost Hrvata prema štovanju Bogorodice obrazložio je snažnim utjecajem kulta protestantskih i antičkih “Boginja – majki”, Kibe, Isis. Nesporno je da je grčka antika duboko obilježila život, mentalitet, pa i vjerovanja i sklonosti naroda u susjedstvu Sredozemlja, što je vidljivo po mnogim tragovima u Dalmaciji. Ali i u sjevernijim predjelima Srednje Europe, kršćanski su narodi čeznuli za umiljatijim licem i protuidealom

strogom kršćanskom (muškom) Bogu. Majka, koja ima snažan utjecaj na svojega sina, to je arhetip muško-ženskih odnosa i zato preslika u Majci Božjoj Mariji, koja kod svojega Sina izmoli pomoć ugnjetavanoj djeci. U teškim životnim borbama prošlosti, u siromaštvu, neimaštini, podjarmljenosti, djeca u nevolji pobjegnu u majčino naručje, ili pod majčinski plašt – i ona pomaže, čak pobijediti ugnjetavače turske čete. Od Marije Bistrice preko Aljmaša do Majke Božje Trsatske i Sinjske, Marija pruža zaštitu, a to je ono što se od nje najviše izmoli. To je – ne nužno hrvatski identitet (nisu svi Hrvati katolici, niti svi katolici-Hrvati Marijini štovatelji), nego specifičan lik hrvatske pučke pobožnosti. Hrvati nisu u tome usamljeni primjer. I austrijski i bavarski katolici njeguju taj specifični oblik katoličke duhovnosti, koji su uobličili kroz povijest – u Austriji, Bavarskoj, južnoj Njemačkoj, kao tipičan razlikovni model zbog sučeljavanja s protestantizmom.

I lik “Kraljice Hrvata” ima paralele: Marija je i “Regina Hungariae”, “Magna Mater Austriae”, i kao takvu predstavljali su ih i umjetnici (napose u baroknom slikarstvu). Opatija Pannonhalma joj je posvećena, ali i svetište Trsat, u Austriji je Maria Zell nacionalno svetište “Kraljice Austrijsko-Hungarijske”. Tumačeći porijeklo vjerovanja u Mariju “kraljicu”, “Kraljicu neba” (sjetite se prekrasne antifone “Regina coeli laetare Alleluja”), moramo špekulirati – no špekulacije vjerojatno nisu daleke o pravih korijenima. “Regina coeli” je prava kraljica, vladarica, ali i ideal prave, pravedne, zaštitničke kraljice i zaštitnice naroda koji joj se povjeruju i traže njezinu pomoć, zaštitu, posredovanje i zagovor kod njezinog sina, kao što su to kraljice bajki, koje su izmolile milost i pomoć. “Marija Kraljica” je odvjetnica podjarmljenih naroda – žena koja uspijeva umiriti gnjev, oholost, osvetu kraljeva. Metafora “Kraljica Hrvata” (Hungariae, Austriae et Hungariae, i dr.) danas je anakronizam, no pobožnim vjernicima drag, kao što im je sama tradicija draga i vrijedna. Ako tražimo danas suvremenije izraze marijanske pobožnosti – ima ih! Upravo je to biblijska Marija, djevojka iz naroda, koja spjeva hvalospjev “Veličat duša moja...” jer je Bog uzvisio nju, priprostu ženu, a naspram njoj oholi i uobraženi očituju svoju duhovnu prazninu. Suvremeni lik je i Marijin lik u teologiji oslobođenja, teologiji podjarmljenih, izrabljivanih i ponižavanih naroda i pojedinaca, koji se mogu pouzdati u to da si sami osiguravaju dostojanstvo i dostojanstvene uvjete života. Odrasle, samosvjesne i samostojeće žene ne zazivaju majku, nego Mariju doživljavaju kao pralik, uzor i ispunjeno obećanje da je ženin život i rad izvor njezinog dostojanstva, njezine slobode. Marija, žena koja je shvatila i iskusila da je uzvišena jer je vjerovala i stavila se na raspolaganje za Božji plan, iz slobodne odluke... Takva je žena “nadvremenski” uzor žena i današnjice.

Nastavno, tu u vezu dovodite teološke interpretacije i lik žene koji vlada u javnosti što u konačnici utječe na to kako Crkva promatra njezinu ulogu i značaj. Što danas Katolička crkva govori ženama, o ženama, za žene?

Na to mogu odgovoriti vrlo kratko – ništa bitno novo. Crkva ustrajava na svojim tisućljetnim “katehetskim istinama”, rijetko kad zapitavši sebe, jesu li te “vječne istine” danas razumljive i u skladu sa suvremenošću. Godine 1987. papa Ivan Pavao II. (danas bi se moralo reći “Sveti papa Ivan Pavao II”), no ja to ne činim, jer mi je njegova kanonizacija izuzetno problematična) objavio je svoje apostolsko pismo o dostojanstvu i poslanju žene “Mulieris dignitatem”. Sažeto se o njoj može reći da se dostojanstvo i posebno poslanje žene sastoji u majčinstvu. Od toga “božanskog dara” žena crpi svoje specifično dostojanstvo, a majčinstvo joj je poslanje i preodređenost (od fizičkog izgleda sve do pojedinačne pore njezine psihologije), i svijet treba, za svoj spas, promicati majčinstvo prije svih drugih vrijednosti. Po tome slijeduje da je zapošljavanje žene izvan kuće i u drugim zanimanjima, osim onima koja su povezana s majčinskim crtama, veliki gubitak. Godine 1990. teološko-pastoralni tjedan Katoličkog bogoslovnog fakulteta bio je posvećen tom tekstu. I ja sam sudjelovala, pored tadašnje sociologinje i profesorice na Fakultetu za društvene znanosti Sveučilišta u Ljubljani Mace Jogan, a tekstovi su objavljeni u Bogoslovnoj smotri 1990. godine. Maca i ja gotovo smo istovjetno naglasile da je i suvremenim ženama majčinstvo važno, ali važna je njima i širina duha, znanja, sposobnosti, koje se ne mogu sužavati na majčinske i ženske osobine. I muškarcu se ne uskraćuje pravo na osobno usavršavanje koje nije vezano uz očinstvo – a što tek reći o bezbrojnim ženama koje nemaju ni materijalnih preduvjeta za to da se usredotoče na majčinstvo, jer su prisiljene “neženstvenim radom” osigurati egzistenciju sebi, djeci, obitelji i starcima. Pretežito muška publika (jasno, svećenici), su nas složno izgrdili, novinari, i oni crkvenih medija, ostali su zapanjeni, pa su se kolebali između divljenja za našu hrabrost i zgražavanja zbog naše “neženstvenosti”. Maca Jogan još je uz to bila komunistkinja. Ona se tijekom izlaganja opetovano trzala naglašavati “Rado sam majka”, “uživam u majčinstvu, ali...”. Nije uspjela. Stupila je drevna uzrečica “Roma locuta-causa finita” – i papa Ivan Pavao II. je dekretom odredio da je po pitanju zaredenja žena Crkva sve rekla, tako da se o tome više ne diskutira. No svaka zabrana, pa i ova, tek rasplamsava polemike – da je žena “posebna vrijednost” (zbog majčinstva, biološkog ili duhovnog, svejedno), da je suštinski različita od muškarca (činjenicu da su muškarci očevi, crkveni “učitelji” ne priznaju, jer kod muškaraca biologija igra manje važnu ulogu), da su potpuni čovjek muškarac i žena, svaki ponaosob zauvijek obilježeni u svojim značajkama i da nitko ne treba težiti da promijeni svoj spol.

Žena je pred Bogom podjednako vrijedna kao i muškarac, premda je “drugačija” (podsvijesno stoji uvjerenje “drugačije” jednako “drugorazredno”), naučavali su apostol Pavao (“Mulier taceat in ecclesia” – “Ženama ne dozvoljavam da naučavaju”), zatim sv. Augustin, ali i sv. Ambrozije i sv. Jerolim, koji su krivo i istrgnuto iz konteksta rabili Aristotelovu “prirodu” – “femina est mas occasionatus”, odnosno “žena je manjkav, osakačeni muškarac”. Aristotel je tu tvrdnju primjenjivao za prirodni svijet, a ne za ljudska bića, dok sv. Augustin i zatim sv. Toma Akvinški “femina” zamjenjuju pojmom “mulier” (ljudsko žensko biće). Danas se uči da su crkveni očevi i učitelji bili “djeca svojih vremena”, da nisu uspjeli otkriti i savladati zablude prošlosti, to se uči, i zaboravi. Vjerojatno se i u Rimu još vjeruje da su “mulieres” bitno drugačije od muškaraca, tj. nesposobne za svećeničku službu, čak i za čitanje Evanđelja za vrijeme sv. mise. I toliko ljubljani i hvaljeni papa Franjo ne uspijeva preskočiti te sjene svojeg tradicionalističkog svećeničkog odgoja – to da žene zaposle u vatikanskim službama jest hvalevrijedno, ali ne i rješenje za “žensko pitanje u Crkvi” – ženski spol (ženska spolnost, tjelesnost, predodređenost za fizičko majčinstvo) je nedostojan za svetu službu.

Koje su po vašem mišljenju najučinkovitije strategije za bavljenje religijskim hijerarhijama, kao i za utjecaj na njih i stvaranje saveznika među njima?

S tim se pitanjem još nitko ozbiljno nije sučeljavao, jer zašto se boriti protiv religijskih hijerarhija? Religije su “konstrukti” iz davne prošlosti, koje su se izgrađivale, rušile i uskrsnule tijekom povijesti. Ne vidim svrhu u toj vrsti zadatka, jer “religiju” promatram kao konstrukt koji svakoj osobi koja ga proučava, daje poticaje i pomoć u izgradnji svoje individualne religioznosti. Crkva, ni katolička, nije svrha samoj sebi, nego vrijedna onoliko, koliko pomaže ljudima koji od nje traže pomoć za razvitak vlastite osobne religioznosti.

Ženski biblijski likovi ne prestaju biti izvor umjetničkih ostvarenja. Recimo, sama Marija Magdalena vrlo je popularna u zapadnoj umjetnosti, njezina “slika” mijenjala se kroz stoljeća i postala je jedna od možda najprilagodljivijih figura spomenutih u Evanđeljima.

Marija iz Magdale, tj. Marija Magdalena, privlačna je jer ju je Isus tretirao kao svoju “najomiljeniju učenicu”, ona je prema apokrifnim (kanonski nepriznatim) Evanđeljima bila grešnica (priležnica na Herodinom dvoru, ali i obilježena šizofrenijom, pa isposnica, pa eremitkinja). Kao takva, žena u mnogim krizama, ona je privlačna, premda ima i drugih, “atraktivnih” biblijskih žena – Dalila koja se odvažila svojim ženskim čarima obrlatiti Samsona, tiranina, i ubiti ga, izbaviti svoj narod iz tiranije, o čemu je Camille Saint-Saëns skladao operu “Samson et Dalila”, prorokinja Hannah/Anna, Deborah, sutkinja, koja je mudrom i lukavom taktikom pobijedila jaku kanaitsku vojsku. Hrvatska spisateljica Ljiljana Matković Vlasić sažela je niz ženskih primjera u svojoj knjizi “Velike žene Staroga zavjeta”, ali i u knjizi “Žena i Crkva”. Velike su žene Biblije u središtu njezinih razmatranja.

Kako vidite povezivanje (feminističke) teologije u Hrvatskoj i regiji s drugim područjima djelovanja u kontekstu ekološkog aktivizma, inovacija, mirovnih pokreta i tehnologija u nastajanju?

Feministička misao pokazala se plodonosnom, u prvome redu za interkonfesionalne kontakte i razgovor, ne samo za ekumenske susrete. Temelj teološkog razmišljanja je zajednički predstavnicima kršćanskih denominacija i nekršćanskih vjerovanja – negdje može biti javne komunikacije, negdje se takvi kontakti odvijaju diskretnije, mimo službenog vjerskog naučavanja. Svima pomaže izgrađivati svoje ličnosti, obogatiti ih duhovnim životom. Angažman feminizma seže i dalje – iz interkonfesionalnih susreta izrastao je ogranak ekološke i mirovne misli. Ona je naročito potaknula luteranske žene iza Željezne zavjese, tako da su se 1989. godine, na velikom Duhovnom susretu u Baselu prvi put žene bivše Njemačke Demokratske Republike mogle, još oprezno, ali ipak, izjašnjavati o demokratskim strujanjima u Leipzigu, Dresdenu, Berlinu, o molitvama za budućnost i o otporu još uvijek moćnim tlačiteljima. Ne smijemo zaboraviti američke teologinje iz reformatorskih crkvi, žene obojene puti, koje su se borile u Afroameričkom pokretu za građanska prava. Mislim da ne možemo dovoljno isticati sve ove zasluge feminizma, jer katolički teolozi i dalje feminizam poistovjećuju s “rodnom ideologijom”, pobačajem, kontracepcijom i razvodom braka.

Objavu ovog teksta podržala je Agencija za elektroničke medije u okviru programa poticanja novinarske izvrsnosti